

PRZEGLĄD BADAŃ

Waldemar Grabowski

Warszawa

Nieznany rząd Polski Walczącej 1939–1945

W numerze 4 z 2010 r. kwartalnika „Dzieje Najnowsze” ukazał się interesujący tekst Tadeusza Wolszy dotyczący rządu Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1939–1989¹. Autor dokonał przeglądu dotychczasowego piśmiennictwa oraz wysunął pewne postulaty badawcze.

W swoim tekście chciałbym się skupić na rządzie RP w latach 1939–1945. Do zabrania głosu skłoniły mnie zwłaszcza słowa T. Wolszy: „Można więc przyjąć za zrozumiałe, że liczebność władz na różnych szczeblach — sięgająca grubo ponad 1500 urzędników (z odpowiednio wysokimi pensjami i prestiżem) — oraz podział resortów nie były rezultatem wewnętrznej rywalizacji kilku partii politycznych o władzę”². Jest to uwaga o tyle istotna, że możemy obserwować u części historyków zafascynowanie walką polityczną, jaka toczyła się wśród polskich polityków w Paryżu, Londynie, a także w okupowanym kraju³. Nie rozwijając tego wątku, należy stwierdzić, iż ta walka polityczna nie była tylko naszą przypadłością. Wystarczy bliżej przyjrzeć się podobnym zjawiskom, jakie miały miejsce we Francji, Włoszech, w Jugosławii, Belgii, Holandii, Norwegi itd.

Jeśli chodzi o rząd RP z lat drugiej wojny światowej, możemy postawić jeden zasadniczy postulat — podejmijmy szeroko zakrojone badania monograficzne nad organizacją i funkcjonowaniem podstawowych struktur państwa polskiego.

Przyglądając się dotychczasowej literaturze, można stwierdzić, iż rząd ten doczekał się dwóch publikacji książkowych. Jedną z nich to przywołana przez T. Wolszę publikacja Magdaleny Hułas *Goście czy intruzi? Rząd polski na uchodźstwie wrzesień 1939 — lipiec 1943* (Warszawa 1996). Drugą to praca Eugeniusza Duraczyńskiego *Rząd polski na uchodźstwie 1939–1945. Organizacja, personalia, polityka* (Warszawa 1993). Przy czym przypomnijmy, publikacja M. Hułas obejmuje lata 1939–1943. I to by było wszystko.

¹ T. Wolsza, *Rząd bez władzy? Uwagi na temat działalności rządu RP na obczyźnie w latach 1939–1989. Przegląd i postulaty badawcze*, „Dzieje Najnowsze”, 2010, nr 4, s. 105–113.

² Ibidem, s. 106.

³ M. Dymarski, *Stosunki wewnętrzne wśród polskiego wychodźstwa politycznego i wojskowego we Francji i w Wielkiej Brytanii 1939–1945*, Wrocław 1999; M. Pestkowska, *Za kulisami rządu polskiego na emigracji*, Warszawa 2000.

Zupełnie nie jest zrozumiałe w tekście T. Wolszy pominięcie edycji źródeł. Wszak większość państw zdołała opublikować dziesiątki zbiorów dokumentów najważniejszych władz z okresu II wojny światowej. My mamy dzięki Polskiej Akademii Umiejętności (chwała za to Akademii, prof. Marianowi Zgórniakowi, Wojciechowi Rojkowi, Andrzejowi Suchcitzowi) dziewięć tomów protokołów posiedzeń Rady Ministrów⁴. Cennym uzupełnieniem jest książka *Rzeczpospolita Polska czasu wojny. Dziennik Ustaw RP i Monitor Polski 1939–1945*, red. A. K. Kunert (Warszawa 1995).

W odniesieniu do dokumentów polskiej służby zagranicznej dysponujemy wydawnictwem obejmującym lata 1939–1940⁵.

Ze wskazanych przez T. Wolszę komitetów i komisji, które „odgrywały ważną rolę”, swoich publikacji doczekały się: Komitet dla Spraw Kraju⁶ oraz Komisja Spraw Ustrojowych⁷.

Z pewnym zażenowaniem należy stwierdzić, iż żadne ministerstwo nie ma dotychczas swojej monografii. Nawet Ministerstwo Spraw Wojskowych (Ministerstwo Obrony Narodowej), pomimo licznych prac dotyczących Wojska Polskiego (Polskich Sił Zbrojnych), „czeka” na taką publikację. Dysponujemy pracami dotyczącymi organizacji oraz działalności Wojska Polskiego⁸. Ukazało się szereg publikacji wspomnieniowych⁹.

Drugim ministerstwem, którego monografia pozwoliłaby uniknąć wielu nieporozumień, jest Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Formalnie powstało ono już po ewakuacji na wyspy brytyjskie, natomiast warto podkreślić, iż już wcześniej ministrem spraw wewnętrznych był premier Władysław Sikorski. W Anglii MSW przejęło część zadań wykonywanych dotychczas przez Prezydium Rady Ministrów. Wśród nich były niezwykle frapujące — i dodajmy, dotychczas praktycznie niezbadane — sprawy nawiązania i utrzymania łączności z okupowanym krajem. Innym niezmiernie ciekawym zagadnieniem jest funkcjonowanie Akcji Kontynentalnej, obejmującej swym zasięgiem ogromne obszary od Chile i USA po Iran i Irak. Ta niezajomość organizacji MSW powoduje, iż ukazują się (właściwie bez komentarza) takie prace, jak niedawno opublikowana książka Tadeusza Modelskiego pod jakże intrygującym tytułem *Byłem szefem wywiadu u Naczelnego Wodza* (Warszawa 2009). Muszę z przykrością stwierdzić, iż tytuł ten jest... nieprawdziwy. A autor tych „wspomnień” nigdy nie był żadnym szefem żadnego wywiadu. Był „jedynie”, choć wielu (w tym i ja) powie-

⁴ *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, t. I–VIII, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, Kraków 1994–2008; *Dokumenty Rządu RP na obczyźnie. Suplementy do tomów I–VIII Protokołów posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej, październik 1939 — sierpień 1945*, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, Kraków 2010.

⁵ *Polskie dokumenty dyplomatyczne wrzesień–grudzień 1939*, red. W. Rojek, Warszawa 2007; *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1940*, red. M. Hulaś, Warszawa 2010.

⁶ *Protokoły posiedzeń Komitetu dla Spraw Kraju*, cz. 1: 1939–1941, oprac. W. Grabowski, Warszawa 2008; A. Pachowicz, *Komitet Ministrów dla Spraw Kraju 1939–1945*, Warszawa 2010.

⁷ P. K. Marszałek, *Komisja Spraw Ustrojowych Grabskiego w latach 1941–1942. Dokumenty i materiały*, Toruń 2009.

⁸ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. I–, Londyn 1950–; *Rozkazy Naczelnego Wodza do żołnierzy 1939–1945*, oprac. A. K. Kunert, Warszawa 1997; *Dziennik czynności p.o. Naczelnego Wodza gen. dyw. Władysława Andersa 26 lutego — 28 maja 1945 r.*, oprac. B. Polak, Leszno 2003; *General broni Władysław Anders. Wybór pism i rozkazów*, wybór i oprac. B. Polak, Warszawa 2009; P. Witkowski, *Polskie jednostki powietrzno–desantowe na Zachodzie*, Warszawa 2009.

⁹ Przykłady: W. K. Stasiak, „*W locie szumią spadochrony...*”. *Wspomnienia żołnierza spod Arnhem*, Warszawa 1991; M. Potocki, *Między Dźwiną a Wilią. Wspomnienia żołnierza Armii Krajowej Ziemi Wileńskiej*, Warszawa 2008; M. Z. Rygor Słowikowski, *W tajnej służbie. Jak polski wywiad dał aliancom zwycięstwo w Afryce Północnej*, Poznań 2011.

działoby „aż” — szefem Działu Bezpieczeństwa w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w latach 1943–1944, czyli jeżeli już, to kontrwywiadu, a nie wywiadu¹⁰.

Monografia MSW pozwoliłaby też na wyjaśnienie faktycznej organizacji i działalności radiostacji „Świt”, ponieważ jak dotąd powtarzane są na ten temat różne nie zawsze prawdziwe informacje.

Podobną sytuację mamy w odniesieniu do innych ministerstw rządu RP w Paryżu i Londynie. Prasę polską wydawaną w tym okresie omawia kilka publikacji¹¹. Niemniej nadal nie mamy monografii jednego z najważniejszych ministerstw — Ministerstwa Informacji i Dokumentacji. Tylko w niewielkim stopniu łagodzą ten brak publikacja Stanisława Strońskiego¹² oraz praca o Polskiej Agencji Telegraficznej¹³.

Ministerstwo Sprawiedliwości doczekało się omówienia w jednym (sic!) artykule¹⁴. Mamy również kilka artykułów ukazujących wybrane aspekty działalności tego ministerstwa¹⁵.

Na temat Ministerstwa Spraw Zagranicznych mamy publikacje ogólne¹⁶ oraz szereg prac drobniejszych¹⁷. Możemy również odwołać się do publikacji (wspomnień oraz opracowań) dotyczących poszczególnych pracowników służby zagranicznej.

Opracowanie monograficzne dziejów Najwyższej Izby Kontroli trudno uznać za kompletne opracowanie.

Nie mamy monografii takich ministerstw, jak Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej; Ministerstwo Handlu, Przemysłu i Żeglugi; Ministerstwo Odbudowy Administracji Publicznej; Ministerstwo Prac Kongresowych. Brak tych monografii powoduje unikanie dyskusji na różne, nieraz kontrowersyjne tematy. Przykładem takich tematów jest choćby sprawa domniemanej współpracy z sowieckimi tajnymi służbami jednego z ministrów rządu RP w Londynie. Jakoś nigdzie nie znalazłem informacji, iż podsekretarzem stanu w tym to ministerstwie był były komisarz polityczny brygad międzynarodowych w Hiszpanii, który w 1939 r. „pogniewał się” na swoich towarzyszy i rozpoczął pracę w polskich władzach państwowych. Dodajmy, iż po wojnie wrócił on do Polski i został awansowany do stopnia pułkownika, odznaczony Krzyżem Grunwaldu III klasy itp. Był nim Tadeusz Ćwik (1899–1968), ps. „Burza”, „Czesław”, „Władysław Stopczyk”, „Teofil”, „Wicher”, od 1915 r. członek PPSD, żołnierz Polskiego Korpusu Posiłkowego (II Brygady Legionów), współorgani-

¹⁰ Tadeusz Modelski (1904–1993), przed wojną urzędnik w Warszawie, w latach 1939–1940 pracownik MSW, następnie w latach 1940–1941 urzędnik w MSWojsk, z kolei w latach 1941–1943 naczelnik wydziału w Ministerstwie Odbudowy Administracji Publicznej, w lipcu 1943 r. został kierownikiem Działu Bezpieczeństwa MSW po Tadeuszu Ullmanie, a 5 V 1944 r. podał się do dymisji — Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego, A XII 3/83, Pismo z 18 V 1944 r.; *Dokumenty Rządu RP na obczyźnie...*, s. 519.

¹¹ S. Lewandowska, *Prasa polskiej emigracji wojennej 1939–1945*, Warszawa 1993; *Prasa polska 1939–1945*, red. J. Łojek, Warszawa 1980.

¹² S. Stroński, *Polityka rządu polskiego na uchodźstwie w latach 1939–1942*, oprac. J. Piotrowski, t. I–III, Nowy Sącz 2007.

¹³ W. Grabowski, *Polska Agencja Telegraficzna 1918–1991*, Warszawa 2005.

¹⁴ A. Jankiewicz, *Ministerstwo Sprawiedliwości Rządu RP na emigracji w latach 1939–1945*, „Czasopismo Prawno–Historyczne”, 1981, t. XXXIII, z. 1, s. 127–154.

¹⁵ E. Kobierska–Motas, *Rząd polski na emigracji wobec problemu dokumentowania niemieckich przestępstw wojennych*, „Pamięć i Sprawiedliwość. Biuletyn GKBZpNP IPN”, 1995, t. XXXVIII, s. 175–202; F. Ryszka, *U progu Norymbergi. Ściganie zbrodni wojennych w projektach polskich władz emigracyjnych*, „Czasopismo Prawno–Historyczne”, 1978, t. XXX, nr 2, s. 155–186.

¹⁶ *Historia dyplomacji polskiej*, t. V: 1939–1945, red. W. Michowicz, Warszawa 1999.

¹⁷ *Polska służba zagraniczna po 1 września 1939 r.*, Londyn 1954.

zator ZMK w Krakowie, członek KPP, od 1936 r. w Hiszpanii był komisarzem politycznym w Brygadzie Międzynarodowej im. Jarosława Dąbrowskiego, od 1938 r. we Francji utrzymywał kontakty z komunistami polskimi, żołnierz Armii Polskiej we Francji, w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej od 1 X 1941 r. kierownik Wydziału Opieki nad Inwalidami, należał do PPS, jesienią 1945 r. wrócił do Polski, członek „odrodzonej” PPS, następnie członek KC PZPR, poseł na Sejm¹⁸. Nie przesądzać wcale, kto „donosił”, a kto „współpracował”, chciałbym tylko zwrócić uwagę na problem braku znajomości struktur, ale także obsady osobowej poszczególnych ministerstw.

Trzymając się tematu struktur państwowych okresu wojny, warto podkreślić, iż podobna sytuacja panuje w kwestii opracowań dotyczących Polskiego Państwa Podziemnego. Komenda Główna Armii Krajowej doczekała się raptem dwóch publikacji¹⁹. Z oddziałów Komendy Głównej praktycznie tylko jeden — Biuro Informacji i Propagandy ma swoją monografię²⁰. Dodajmy, że dwie książki wspomniane wyżej zostały napisane w końcowym okresie PRL.

Jeżeli chodzi o struktury terenowe, to poza pewnymi wyjątkami²¹ brak opracowań monograficznych wielu Okręgów AK. Co zupełnie niezrozumiałe, nie mamy do tej pory monografii Okręgu Warszawskiego AK.

W odniesieniu do pionu cywilnego Polskiego Państwa Podziemnego nie jest wcale lepiej. Spośród kilkunastu okręgowych delegatur rządu tylko jedna ma swoją monografię²², a kilka kolejnych „swoje” większe lub mniejsze publikacje²³.

Brak dotychczas monograficznego opracowania porozumienia stronnictw politycznych w okupowanej Polsce, wraz z jej kolejnymi przekształceniami — chodzi o Polityczny Komitet Porozumiewawczy, Krajową Reprezentację Polityczną, Radę Jedności Narodowej²⁴. Choć oczywiście opublikowano szereg prac dotyczących działalności partii politycznych w konspiracji, jak również ich wzajemnych relacji.

Taką wyliczankę struktur niedostatecznie przebadanych i opisanych można ciągnąć jeszcze dość długo. Dlatego też pozwolę sobie na może zbyt dosadne stwierdzenie — organizacja i działalność naczelných władz państwowych w okresie II wojny światowej jest, jak dotychczas, mało znana. Miejmy nadzieję, iż ten stan się zmieni.

¹⁸ A. Grzybowski, *Ćwik Tadeusz*, w: *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 1: A–D, red. F. Tych, Warszawa 1978, s. 497–499.

¹⁹ M. Ney–Krwawicz, *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 1990; idem, *Biuro generała Sosnkowskiego. Komenda Główna Związku Walki Zbrojnej we Francji listopad 1939 — czerwiec 1940*, Warszawa 1996.

²⁰ G. Mazur, *Biuro Informacji i Propagandy SZP–ZWZ–AK 1939–1945*, Warszawa 1987.

²¹ I. Caban, Z. Mańkowski, *Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w Okręgu Lubelskim 1939–1944*, cz. I–II, Lublin 1971; W. Borzobohaty, „Jodla” *Okręg Radomsko–Kielecki ZWZ–AK 1939–1945*, wyd. II, Warszawa 1988; K. Krajewski, *Na ziemi nowogródzkiej. „Nów” — Nowogródzki Okręg Armii Krajowej*, Warszawa 1988; *Nowogródzki Okręg AK w dokumentach*, oprac. K. Krajewski, Warszawa b.r.w.

²² G. Ostasz, *Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj 1941–1945*, Rzeszów 1996.

²³ L. Tomaszewski, *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945*, Warszawa 2001; J. Jędrzejewski, *Łódzka Okręgowa Delegatura Rządu RP w latach 1942–1945*, „Rocznik Łódzki”, 1995, t. XLII, s. 191–208; G. Górski, *Pomorska Okręgowa Delegatura Rządu RP — „Piaski”, „Mewy”, „Zatoka”, „Zapiski Historyczne”, 1990, t. LV, z. 2–3, s. 41–53; idem, *Działalność Okręgowych Delegatur Rządu RP w Warszawie i województwie warszawskim w latach 1941–1944*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 1996, t. VI, s. 109–118.*

²⁴ S. Dzieciołowski, *Parlament Polski Podziemnej 1939–1945*, Warszawa 2004.